

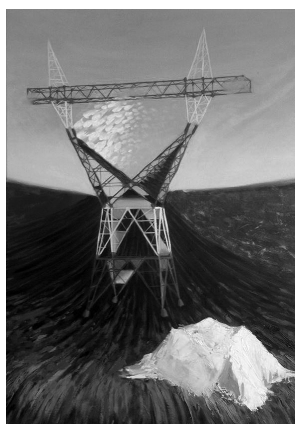
DEÁK ENIKŐ

GYERMEKJÓLÉTI RENDSZERBEN ÉLŐK JÖVŐKÉPE

A gyermekvédelmi szakellátásból kikerülő fiatalok sok tekintetben hátrányos helyzetből kezdik meg önálló, felnőtt életüket. Társadalomba való sikeres beilleszkedésükhöz elengedhetetlenül szükséges, hogy a fiatal felnőttek eredményesen befejezett tanulmányokkal, szakképzettséggel rendelkezzenek, emellett énképük, tanulási motivációjuk, szociális készségeik kellően fejlettek, társas kapcsolataik megfelelőek legyenek. Jelen kutatás is alátámasztja azt, hogy a speciális körülmények között felnövő fiatalok többsége nehezen tud segítség nélkül megbirkózni a felnőtt szerepekkel, szükségük van az ellátórendszer állandó támogatására. A jövő tervezésében, vállalkozói attitűd kialakításában mind szerepet játszik az a környezet, ahol a fiatal szocializálódik és felnő.

Ifjúkor és jövőkép

■ Az elmúlt évtized jövőorientációval kapcsolatos kutatásai elsősorban a serdülők jövőképét, a jövővel kapcsolatos elképzeléseit vizsgálták. Ezek a vizsgálatok sok esetben azt az eredményt hozták, hogy a jövőorientáció alakulásában fontos szerepe van a szűkebb és tágabb szociális környezetnek. A családi légkör, a szülői nevelési stílusok, attitűdök, az iskolai szocializációs szintér, a kortárskapcsolatok erőssége szoros összefüggést mutat az egyén jövőre vonatkozó célkitűzéseivel, vágyaival, nem megfelelő voltak pedig inkább félelmeket hív elő a jövővel kapcsolatban, sok esetben aláásva a motivációt, megküzdő képességet, a konkrét cselekvési szándékot is (Mester 2012).

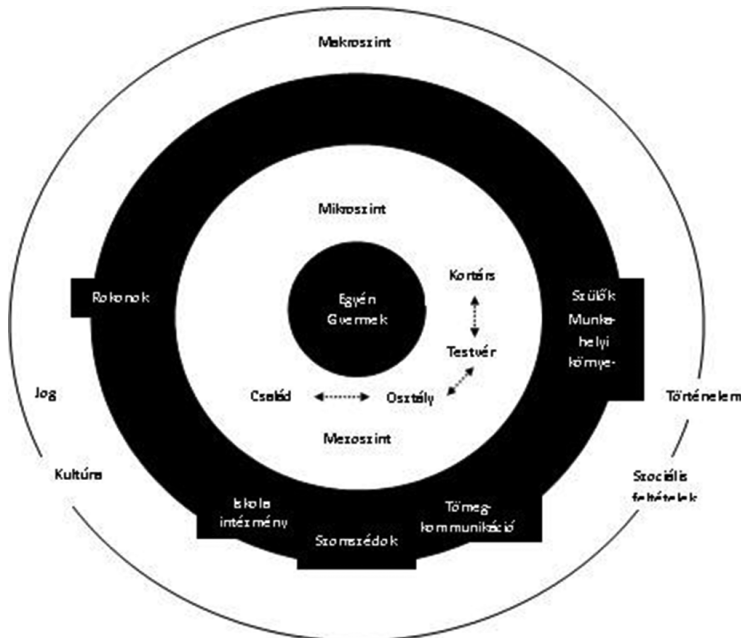

... a gyermekvédelmi rendszerben élő fiatalok kevés olyan készséget sajátítanak el az évek alatt, amelyek a saját vállalkozás elindításában akár megerősíthetné őket.

A gyermekvédelmi rendszerben nevelkedő fiatalok speciális helyzetben vannak. A szakirodalom nem nevesíti külön szocializációs szintérenként a gyermekjóléti, gyermekvédelmi intézményeket. Mégis fontos kiemelni a gyermekvédelmi intézmények helyettesítő védelmet biztosító, szocializáló szerepét, igaz, itt sajátos körülmények között valósul meg ez a funkció. Gilligani (1999) felosztásában a gyermekotthonok négy funkcióját: a gondoskodást, a védelmet, a kompenzációt és az előkészítést különbözteti meg. A gyermekotthonok védelmező funkcióját Emiliani és Bastianoni (1993) abban látja, hogy a gyereket ért veszélyeztető tényezőket megszünteti, csökkenti a stresszartalmakat. A gyerek kedvezőtlen helyzetének megszüntetése mellett az otthon támogatja a fejlődésbeli lemaradás korrekcióját. Segíti az iskolai tanulmányok teljesítését, fejleszti a gyerek önértékelését, önbecsülését. Az intézmény lehetővé teszi az új társas kapcsolatok kialakítását, ezzel is fejleszti a gyerek személyiségét, a közösségen belül a pozitív légkör kialakítását (Emiliani és Bastianoni 1993). A gyerekek önálló életre való felkészítése is az intézmények feladata, amit részben az életmódminták adásával valósítanak meg (Domszky 1999). Kiemelt szerep jut a nevelőnek a mintaadásban, *mivel ő maga is modell a gyerekek számára*. A családi háttér mellett az iskola, illetve az iskolai közösség játszik kiemelkedő szerepet a társadalomba való sikeres beilleszkedésben, gyakorol jelentős hatást a szocializációs folyamatra (N. Kollár 2004; Vajda 2005), emellett az iskolai közösség befolyásolja az oktatás, nevelés eredményességét is (Mészáros 2004).

A gyermekvédelemmel foglalkozó szakirodalom szerint a pedagógusoknak több figyelmet kell fordítaniuk a gyermekvédelmi szakellátásban élő fiatalokra, mert gyakrabban fordulhat elő, hogy társaik gúnynevekkel és más címekkel csúfolják őket, illetve eltávolodnak az iskolától, a tanulástól (Kraivalik 2004). A gyermekotthonban nevelkedők szocializációs folyamatát negatívan érinti az is, hogy a gyermekvédelmi gondoskodásba vétellel jellemzően megszakadnak korábbi kapcsolataik, a szakellátásba kerülést is traumaként élik meg (Kálmánchey 2001; 2008). A családból történő kiemeléskor a gyermekvédelmi gondoskodásba vett kiskorú egy új, ismeretlen környezetbe kerül, gyakran új településre is, sok esetben új iskolába, új osztályközösségbe kell beilleszkednie. Tehát az addig meglévő kapcsolatai, kötődései sérülnek. A gyermekotthonokba bekerülők többségére jellemző, hogy elveszítik korábbi barátaikat, fontosabb kapcsolataik nagy részét, így baráti körük főként gyermekotthoni társaikból áll (Zsámbéki 2004).

A szocializáció folyamatát Bronfenbrenner rendszerelméleti megközelítésben elemezte a kilencvenes években. Ökológiai modelljében mikro-, mezo-, exo- és makrorendszert különböztet meg. Az elmélet szerint az egyén és az őt körülvevő környezet rendszert alkot, aminek különböző szintjei vannak. Az egyes szintek koncentrikus köröket alkotva egymásra épülnek, az egyes szintek hatással vannak az őket követő szintekre, kölcsönös összefüggés van közöttük (Bronfenbrenner 1992). Bronfenbrenner ökológiai modelljét a gyermekotthonok működésének értékeléséhez is felhasználták a kutatások során (Palareti–Berti 2009). A gyermekvédelmi intézményekben *mikrorendszerben* értelmezhető a gyerek és az őt nevelő felnőtt kapcsolatának minősége, annak a közösségnek a légköre, amelyben a gyerek elhelyezésre került. Meghatározó eleme ennek a szintnek továbbá a mindennapokban alkalmazott napirend, az intézményi szabályok, rituálék. A gyereket közvetlenül körülvevő fizikai környezetet is jelenti ez a szint, amely abban az esetben segítheti a gyerek szocializációját, ha az otthonosság elve szerint szervezik. Az interperszonális kapcsolatokban a felnőttekkel való kapcsolat minősége mellett fontos a gyerektársakkal való kapcsolat is. A *mezorendszerhez* sorolható a gyereket körülvevő közösség, az iskola, az intézmények által szervezett szabadidős lehetőségek. A rendszerben fontos szerepet kap a különböző intézmények közötti folyamatos együttműködés, a gyerek elhe

lyezési helyének állandósága. Az *exorendszer* az intézmény más intézményekkel, személyekkel való kapcsolatrendszerét jelenti, amelyek/akik foglalkoztak a gyerekekkel és a családjával. A rendszer sajátossága, hogy közvetlenül nincs jelen a gyerek, de ennek a szintnek a történései hatnak rá. A *makrorendszer* tartalmazza a beavatkozások, a segítség szociokulturális összefüggéseit. Azokat az explicit és implicit elemeket, amelyek a beavatkozás alapját képezik az adott társadalomban. Ide tartoznak még az intézmények működését meghatározó szabályok, törvények, folyamatok, az intézményi ellátórendszerek (Palareti–Berti 2009).

Gyermekvédelmi rendszerben élő fiatalok pályaorientációja, jövőképe

■ A gyermekvédelmi szakellátásból kikerülő fiatalok számos nehézséggel kezdik meg önálló életüket. Nehezen tudnak segítség nélkül megbirkózni a felnőtt szereppel. Brunstein (1993) modellje alátámasztja, hogy a konkrét jövőbeni tervek jelenléte fontos a mentális egészségmutatók szempontjából. A bizonytalan, negatív jövőkép, a pozitív kilátások hiánya, az ezzel párhuzamosan kimutatható elégedetlenség és alacsony önértékelés komoly kockázati tényező a szerhasználat és a deviáns magatartásformák megjelenésének szempontjából (Brunstein 1993). Számos kutatás született ebben a témában, néhányat kiemelnék.

Murányi (2000) vizsgálata kitért a nevelőotthonban élő fiatalok jövőképeinek feltárására is. A kérdőíves formában történő felmérés alapján általánosságban a fiúk, valamint a családjukkal több időt töltött fiatalok voltak kevésbé derűlátók, vagyis pesszimistábbak a jövőbeni munka, gyermekvállalás, egzisztenciális helyzetre vonatkozó tervekben. A pozitív család és gyerekvállalás vágya nagyobb arányban fejeződött ki az otthonban több időt töltött fiatalok körében. Az alkohol- és drogfogyasztás pedig negatívan kapcsolódott a jövőbeni gyerekvállalás vágyához (Murányi 2000).

Hüse és Nyírcsák (2005) a gyermekvédelmi alapellátás hatókörébe került serdülőkkel készített interjúkat. Kognitív szinten megjelent (a szerzők szerint túl is értékelt) a tanulás jelentősége vagy a további szocializációs közegek által képviselt és közvetített érték fontossága, a társadalmi érvényesülés terén egy látszólagos motiváció is mutatkozott a tanulásra. „Kérdés, hogy rendelkeznek-e azokkal a szocializáció során elsajátított értékészletekkel, készségekkel, motivációval, amelyek hozzásegítik őket a célok eléréséhez” (Hüse–Nyírcsák 2005).

Rákó (2010) kutatása kelet-magyarországi gyermekotthonokban élő gondozottak jövőbeni vágyait elemezve a család, munka, lakás gyakorisági sorrendet mutatta. H. Sas (2002) kutatásában a továbbtanulással kapcsolatos tervek hangsúlya érvényesül. Rákó (2010) a továbbtanulási tervek hiányát a távlati gondolkodás hiányával magyarázta. Emellett a célokban is erősen tükröződnek a preferált értékek, hiszen az értéksorrendben is a család került első helyre (Rákó 2010).

A kutatásról

■ Kutatásom célja a gyermekvédelmi rendszerben élő fiatalok jövőképeinek felmérése volt, különös tekintettel a vállalkozói hajlandóságra. A fiatalok esetében vizsgálni szerettem volna azt, hogy hogyan látják munkaerő-piaci beilleszkedésüket, milyen vállalkozói perspektíváik vannak, hogyan látják magukat ezen a területen. Arra kerestem a választ, hogy milyen készségeket sajátítanak el az otthonban, milyen modelleket látnak, melyek akár meghatározó jellegűek a jövőbeni esetleges vállalkozásukra nézve. Jelen kutatás egy előkutatása annak a feltárásnak, amit egy doktori program keretében szeretnék megvalósítani. A gyermekvédelmi ellátórendszerben élő fiatalokkal két megye szintjén készítettem interjúkat, Kolozs és Maros megyében. Három intézményt vettem be a kutatásba, összesen 7 (1 fiú, 6 lány) fiatalot kérdeztem meg. A kutatásba bevont fiatalok 18-21 év közöttiek voltak. Az interjúk készítésekor többek között azokra a kérdésekre kerestem a választ, hogy a) hány éves korukba kerültek gondozásba, miért; b) hány gyermekotthonban voltak már; c) a családdal (szülők, testvérek) milyen formában tartják a kapcsolatot; d) szabadidős, rekreációs tevékenységeik miben merülnek ki; e) milyen támaszuk, erőforrásuk van az intézetben belül és kívül egyaránt; f) mennyire támaszkodhatnak a nevelők/pedagógusok segítségére; g) milyenek a jövővel kapcsolatos vágyaik, félelmeik, terveik a tanulás és magánélet területén; i) milyen vállalkozásba kezdenének bele; j) hogyan látják magukat családban felnövő társaikhoz képest; k) hogyan látják magukat pár év múlva, illetve, hogy mit változtatnának jelenlegi helyzetükön.

A kutatás eredményei

■ Ahogy a kutatások is mutatják, a jövőorientáció alakulásában fontos szerepe van a szűkebb és tágabb szociális környezetnek. Mindegyikük nagyon korán, pár hónaposan vagy pár évesen került be az intézményi rendszerbe. A családjukkal többnyire megszakadt a kapcsolat a bekerülésük után, ha volt egyáltalán kapcsolat a vér szerinti családdal. Bebizonyosodott, hogy a rendszerbe kerülés után a fiatalok kapcsolatai, kötődései sérülnek. Az otthonban eltöltött évek száma így mindenkinél nagyon magas volt. Az intézmény falain belül történt meg elsődleges, meghatározó szocializációjuk. Alapvetően biztosítva volt számukra az a környezet, amely segítette őket a fejlődésben. Ha Bronfenbrenner ökológiai modelljét nézzük, akkor azt láthatjuk, hogy a mikrorendszerben a felnőttekkel való kapcsolat minősége és a napirend fontos tényező a gondozásba kerülő gyerekek életében. Miden megkérdezett pozitív léggörőről számolt be ezt illetően, mind a felnőttekkel, mind a gyerekekkel való kapcsolatot.

latában, a közösségnek a légkörét pozitívan értékelte. A felkeresett intézményekben magas a munkatársak fluktuációja, a válaszokból mégis az derült ki, hogy mindig volt az életükben olyan felnőtt, akire számíthattak, akik segítettek az események értelmezésében. Mindenhol voltak olyan intézményi rituálék, amelyek megkönnyíték mindennapjaikat.

A mezorendszer szintjén megjelenő gondozási terv megléte szintén fontos kapaszkodót jelent a fiataloknak. A gondozási terv megteremti a kapcsolatot a múltbeli és a jelenlegi ellátás között, valamint eszközül szolgál a gyerek jelenlegi és jövőbeni szükségleteinek kielégítéséhez. Az exorendszer szintjén jelenik meg többek között az intézmény vezetésének munkája, az intézmények közötti információcsere. A vizsgált gyermekotthonokban az intézmények kapcsolati hálója igencsak kiterjedt, amit a fiatalok érdekében használnak, bár később kevés segítő kapcsolat marad meg ezek közül. Kiemelték a különböző alapítványok, önkéntes szervezetek meglétét és aktív részvételét az intézmény életében, ami nagy segítséget jelentett számukra.

Rekreáció, vallás, kortárs kapcsolatok, barátok

■ A szabadidős funkciót az intézmények különböző rekreációs programokkal próbálják megvalósítani. A gyerekeknek és fiataloknak meg kell tanulniuk, hogy fontos az ember fizikai, lelki és szellemi erejének a megújítása a fáradtság, érzelmi megterhelések, a fizikai és szellemi erők kimerülése után. Különösen igaz ez a stressz és a megterhelő élethelyzetek elviselésékor (Domszky 1999). A szabadidős tevékenységek terén a különböző sportolási lehetőségek voltak azok, amelyeket több fiatal megemlégett. A vallásra mint erőforrása kevés fiatal reflektált, habár a kutatásban érintett intézmények közül többen is voltak egyházi háttérűek. A vallásos nevelés ezekben hangsúlyosabb szerepet kap a fiatalok életében, viszont kevesen tudták a megkérdezettek közül ezt beépíteni a személyes erőforráskészletükbe.

A kortársak erősíthetik és ellensúlyozhatják is a negatív családi atmoszféra hatását (Seginer 2009). Két fő funkciójuk a támogatás nyújtása és a szocializációs lehetőségek biztosítása. A vizsgálatban részt vett fiatalok megosztódtak a barátok és kortárs kapcsolatok értékelését illetően. Legtöbben (öten) arról számoltak be, hogy vannak barátaik, akikre minden körülmény között számíthatnak, de voltak (ketten), akik elmondták, hogy a baráti kapcsolataik érdekkapcsolatoknak nevezhetők, ahonnan hiányzik a kölcsönös tisztelet, egymás iránti őszinte érdeklődés.

Iskola, pályaválasztás

■ Az olyan családi háttér, amelyből szükségessé válik a gyermek kiemelése, negatív hatással van a tanuláshoz, iskolához való hozzáállására, ezáltal a tanulmányi eredményekre is. A társas közeg ugyancsak számos módon meghatározza a tanulási motivációt, e tekintetben elsősorban a kortársaknak és a pedagógusoknak van kiemelkedő szerepük (Józsa és Fejes 2010). A megkérdezett fiatalok nagy része (öt személy) már jelenlegi tanulmányai befejezéséhez közel áll, akár szakiskolát vagy középiskolát végez, mindannyian megfogalmazták, hogy erre nézve konkrét terveik is vannak: leérettségizni, egyetemi oklevelet szerezni, kiemelkedni abban a szakmában, amit tanultak, és lehetőségeikhez képest sikereket elérni. A fiatalok saját képességeiket, készségeiket figyelembe véve fogalmazták meg mindezeket, a reális önértékelés szerintük fontos, mert elsősorban saját magukra számíthatnak, azokkal a erőforrásokkal tudnak élni, melyeknek a birtokában vannak.

A családi élet kialakításával kapcsolatosan inkább benyomásokat, illetve prioritásokat fogalmaztak meg. Mivel egy szétesett családdal szembesültek, ahol a szülők nem

tudták vagy nem akarták őket felnevelni, számukra a biztonságos családi környezet megteremtésének van prioritása. Ennek függvényében alakulnak a jövőre vonatkozó elképzeléseik (anyagi javak megteremtése, családalapítás, gyermekvállalás). Értékrendjükben is a család került első helyre. Mindegyik megkérdezett fiatal elsődlegesen a kiegyensúlyozott családi élet megteremtését fogalmazta meg elsődleges jövőbeni célként.

Jövőkép

■ A jövőjükkel kapcsolatosan minden fiatalnak volt konkrét elképzelése, csak az odáig vezető utat, a rész célokat nehezebben tudta megfogalmazni. A tanulmányok befejezése után a fiatalok egy része (két személy) lehetségesnek látta egy magánvállalkozás indítását, ami jelenlegi érdeklődésének megfelel, mint például egy környezetvédő vállalkozás, saját vendéglő alkalmazottakkal együtt. Nagy részük (öt személy) viszont nem nyitott erre a kezdeményezésre, nem tudja magát vállalkozóként elképzelni, azért, mert véleményük szerint nincsenek azon képességek, készségek birtokában, amelyek ehhez segítenék őket a jövőben. Akik mégis jövőbeni terveik között említették a saját vállalkozás elindítását, megjegyezték, hogy azért látják kivitelezhetőnek ezt az önmegvalósítási módot, mert ebben elsősorban saját magukra számíthatnak. Több esetben is megfogalmazták azt, hogy a jövővel kapcsolatos terveikben csak saját magukra támaszkodhatnak, annak ellenére, hogy vannak segítő jellegű kapcsolataik vagy akár személyes, baráti kapcsolataik is.

A gyermekvédelemben élő fiatalok vállalkozói hajlandósága a hazánkban végzett kutatások tükrében hasonló eredményeket mutatnak. Nem beszélhetünk ugyan százalékos megoszlásról, de láthattuk, hogy a megkérdezett fiatalok közül kevesen tudták elképzelni céljaik között a vállalkozás alapítását. Az erdélyi magyar fiatalok körében végzett kutatások alapján rövid távon (2-3 éven belül) 9 százalékra jelölte meg legfontosabb célként a vállalkozás alapítását, a középtávú (5 éven belüli) tervei között pedig 4-5 százalékuk tette első helyre (Kiss–Barna 2011. 17.).

A kikerültek önbecsülése

■ A megkérdezett fiatalok is fontosnak tartják a rendszerből való kilépés után a folyamatos támogatás, a tanácsadási és mentori szolgáltatások meglétét. Segítségre lenne szükségük főképp a lakhatásban, munkavállalásban. A kikerülés után sokuknak alacsony iskolai végzettségük van, a sikertelen iskolai pályafutásuk következtében munkaerő-piaci pozíciójuk gyenge. A kikerültek önbecsülése, alacsony önbizalma szintén akadályt jelent számukra arra nézve, hogy érdekeiket érvényesíteni tudja. A másokhoz való viszonyításban mindnyájan megfogalmazták azt, hogy hátrányból indulnak a családi háttérük miatt, nem kapták meg azt, amit egy hagyományos családban társaik megkapnak, de legfőképp a folyamatos támasz hiányát látták nehézségnek a jövőjük alakításának szempontjából. Egy személy kivételével mindenki itt-hon szeretne maradni, a 20-30-35 éves tervei között pedig a családalapítás és munkahelyszerzés, lakásvásárlás szerepelt.

Következtetések

■ A munkaerőpiacra való beilleszkedés a kikerülés utáni időszakban fontos állomás ezen fiatalok életében is. A gyerekotthonban nevelkedő gyermekek elsődleges szocializációs tere és szociális tőkéje valamennyiüknek sérült, és ez a helyzet alapvetően befolyásolja jövőbeni sikerességüket. Az intézmény a gyerek életében felmerülő hiányosságokat igyekszik kompenzálni, illetve a gyereket felkészíti az önálló életre a praktikus

ismeretek elsajátításával. Továbbá a családba való visszahelyezés, a társadalomba való beilleszkedés segítését is próbálja megvalósítani. Megállapítható, hogy az intézmények feladata összetett. Így az intézményeknek komoly szerep jut a 18-21 éves életkori szakaszban, szocializációban: az önálló, felnőtt életre való felkészítésben. Az intézményben megvalósuló szocializáció pedig alapvetően meghatározza a fiatalok társadalmi beilleszkedését. A válaszokból kiderült, hogy a gyermekvédelmi rendszerben élő fiatalok kevés olyan készséget sajátítanak el az évek alatt, amelyek a saját vállalkozás elindításában akár megerősíthetné őket. A vágyak, jövőbeni tervek megfogalmazásakor a fiatalok olyan célokat fogalmaztak meg, melyek eléréséhez elsősorban saját magukra számíthatnak, ezek nagyrészt kompenzációs jellegűek. Kevesen nyitottak a vállalkozás elindítása felé. A gondozásból kikerülőknél szükségük van további támogatásra, elsősorban a tanulás és a munka területén. Ha meg akarnak küzdeni hátránnyal, és a kötelezőnél magasabb iskolai végzettséget kívánnak szerezni, akkor mindenképpen szükségük van tanácsokra és különböző szolgáltatásokra.

■ KÖNYVÉSZET

- Bastianoni, Paola – Scappini, Ettore – Emiliani, Francesca: *Children in residential care: How to evaluate behavioural change*. European Journal of Psychology of Education, 1993.
- Bourdieu Pierre: *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése*. Gondolat Kiadó, Bp., 1978. 71–129, 268–311.
- Bronfenbrenner *Ecological systems theory*. In: Vasta, R. (ed.): *Annals of child development. Six Theories of Child Development: Revised Formulations and Current Issues*. Jessica Kingsley, London, 1992.
- Brunstein, J. C.: *Personal goals and subjective well-being: A longitudinal study*. Journal of Personality and Social Psychology 1993. 65. 1061–1070.
- Domszky A.: *A gyermekotthonok működésének szabályairól és követelményeiről*. Országos Család- és Gyermekvédelmi Intézet, Bp., 1999.
- Gilligan, R.: *Enhancing resilience of children and young people in public care by mentoring their talents and interests*. Child and Family Social Work, 1999. 4. 187–196.
- Hüse L. – Nyírcsák J.: *Hátrányos helyzetű fiatalok életesélyei, jövőképe*. KAPOCS 2005. 4. 52–59.
- Jámbori Sz.: *Hogyan tervezik a serdülők a jövőjüket?* SZEK JGYTF Kiadó, 2007. Szeged.
- Józsa Krisztián és Fejes József Balázs: *A szociális környezet szerepe a tanulási motiváció alakulásában: a család, az iskola és a kultúra hatása*. In: Zsolnai Anikó és Kasik László (szerk.): *A szociális kompetencia fejlesztésének elméleti és gyakorlati alapjai*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 2010. 134–162.
- Jugend 2002 14. Shell Jugendstudie Konzeptionen und Koordination. Hurrelmann, K. – Albert, M. Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main.
- Karoly, P. (1993). *Goalsystems: An organizing framework for clinical assessment and treatment planning*. Psychological Assessment 5. 273–280.
- Kálmánchey Márta: *Nevelőszülőknél élő gyermekeknél előforduló pszichés problémák*. Család – Gyermek – Ifjúság 2001. 10. 2.
- Kálmánchey Márta: *„Nevelőszülő gyermekek” leggyakoribb iskolai nehézségeinek pszichológiai elemzése*. Család – Gyermek – Ifjúság 2008. 17. 6.
- Kiss Tamás – Barna Gergő: *Erdélyi magyar fiatalok 2008*. A vizgálatról és a kötetéről. In: *Erdélyi magyar fiatalok: Összehasonlító elemzés*. 2011. 7–28. Kolozsvár: Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kriterion, Kvár. 2011. 7–28.
- Kravalik Zsuzsanna: *Együttműködés a gyermekvédelmi igazgatásban*. Család – Gyermek – Ifjúság 2004. 13. 4.
- Mester, D.: *Impacts of family socialization on young adults' future-oriented goals*. Erdélyi Pszichológiai Szemle 2010. 2. 165–190.
- Mészáros Aranka (szerk. 2004): *Az iskola szociálpszichológiai jelenségléleke*. ELTE Eötvös Kiadó, Bp.
- Murányi I.: *Nevelőotthonokban élő fiatalok drogfogyasztása és értékrendje*. In: Barát K., Murányi I., Péntes M. (szerk.): *Drog – érték – család*. Nevelőotthonban élő fiatalok drogfogyasztása és értékrendje. Északkelet-Magyarország Szenvedélybetegségeket Megelőző Egyesület, Nyíregyháza, 2000. 49–97.
- N. Kollár Katalin: *A társas kapcsolatok, személyközi vonzalom és a csoportfolyamatok*. In: N. Kollár Katalin és Szabó Éva (szerk.): *Pszichológia pedagógusoknak*. Osiris, Bp., 2004. 279–309.
- Nurmi, J. – E. Poole, M. E. – Kalakoski, V.: *Aged differences in adolescent identity exploration and commitment in urban and rural environments*. Journal of Adolescence 1996. 19. 443–452.
- Palareti, L. – Berti, C.: *Different ecological perspectives for evaluating residential care outcomes: Which window for the blackbox?* Children and Youth Services Review 2009. 31. 1080–1085.
- Poole, M. E. – Cooney, G. H.: *Orientation to the future: A comparison of adolescents in Australia and Singapore*. Journal of Youth Adolescence, 16, (1987) 129–151.
- Rákó Erzsébet: *Gyermekvédelmi intézményekben elhelyezett gyermekek életkörülményei*. 2010.
- Kothencz János: *Róluk... értük... I–II*. Szeged, 2009.
- Vajda Zsuzsanna: *Intézmények szerepe a gyermeknevelésben*. In: Vajda Zsuzsanna és Kósa Éva (szerk.): *Neveléslelektan*. Osiris, Bp., 2005. 281–362.
- Zsámbéki Eszter: *A lakóotthonokban élő gyermekek helyzete*. Család – Gyermek – Ifjúság 2004. 2. 5–19.